

راهکارهای مقابله با فتنه در حوزه اندیشه و رفتار

از منظر نهج البلاغه

راضیه حبیبی^۱

چکیده

فتنه به معنای عام، معانی‌ای از قبیل؛ اختلال و اضطراب، آزمایش و سوزاندن را در بر دارد و در حوزه مسائل سیاسی و اجتماعی به اموری که موجب چنین تزلزل‌ها و اضطراب در حوزه‌های اعتقادی، باورها و ارزش‌های افراد جامعه می‌شود را فتنه می‌نامند. بقا و زوال جامعه در گرو فتنه‌شناسی و راهکارهای مقابله با آن است و شناخت به موقع، بررسی، تحلیل و رفع فتنه‌های اجتماعی در جامعه اسلامی از اهمیت بسیاری برخوردار است. در مورد فتنه مطالب بسیاری وجود دارد و در نهج البلاغه نیز به این موضوع اشاره شده است؛ چراکه زندگی امیرالمؤمنین علیه‌السلام با انواع بحران‌ها و فتنه‌ها همراه بوده است و تحلیل آن می‌تواند در شناخت فتنه‌ها مؤثر باشد. روش تحقیق در این پژوهش، تحلیل منابع کتابخانه‌ای به روش توصیفی-تحلیلی است. بدین منظور کلمات امیرالمؤمنین علیه‌السلام در نهج البلاغه مورد بررسی قرار گرفته و به راهکارهای مقابله با فتنه‌ها اشاره شده است. یافته‌های پژوهش نشان می‌دهد راهکارهای برون‌رفت از شرایط فتنه، به دو بخش عمده حوزه اندیشه و عقاید و حوزه عملکرد و رفتار تقسیم می‌شوند. پایبندی به اصول و مبانی دین اسلام، اهتمام ورزیدن به گسترش فرهنگ علم‌آموزی و تلاش برای افزایش بصیرت در میان آحاد جامعه از راهکارهای مقابله با فتنه در حوزه اندیشه می‌باشند. راهکارهای حوزه عملکرد دارای دو گام مهم؛ یعنی مدیریت صحیح و هنرمندانه آشوب‌ها و ایجاد وحدت در جامعه می‌باشند که تحقق هر گام وابسته به مراحل است.

^۱. طلبه سطح دو، مدرسه علمیه فاطمه الزهرا سلام‌الله‌علیها، اصفهان.

کلید واژه: فتنه، مقابله با فتنه، نهج البلاغه.

۱- مقدمه

مبارزه حق و باطل، قدمتی دیرینه دارد که گاه در لباس شفاف که چهره هر گروهی مشخص است؛ مانند مبارزه هابیل و قابیل، طالوت و جالوت و مبارزه حضرت محمد صلی الله علیه و آله و ابوسفیان و گاه با نقاب و امتزاج حق و باطل نمایان می شود، به طوری که تشخیص حق از باطل مشکل می گردد و بر اثر آلودگی فضا، حق باطل شمرده می شود و باطل حق جلوه می کند و در این موقعیت است که «فتنه» پدید می آید. فتنه، در هر زمانی به شکلی بروز می کند. در زمان پیامبر صلی الله علیه و آله، ابتدا با سلاح تکذیب، استهزاء، تطمیع، تحریم، راه اندازی جنگ ها و سرانجام با تظاهر به لباس اسلام و نفوذ در پیکره امت اسلامی با لباس نفاق ادامه یافت. در ادامه و در زمان حضرت علی علیه السلام، فتنه ها بسیار گسترده تر و پیچیده تر گردیدند؛ مانند فتنه های ناکشین، قاسطین مارقین و امروزه به اوج خود در گستردگی و پیچیدگی رسیده اند.

از این رو مسأله شناخت فتنه ها و راهکارهای مقابله با آن ها به عنوان یک بحث نظری قابل تحلیل و به عنوان بستر مهم عملی برای رفع بحران های رایج در جامعه؛ اعم از بحران های اقتصادی، سیاسی، فرهنگی و به منظور پرورش رفتار انسان ها و ایجاد یک فضای متعادل و با صرف بهره گیری صحیح از نیروهای انسانی همواره مورد توجه اندیشمندان به ویژه اندیشمندان مسلمان بوده است و امیرالمومنین علیه السلام به عنوان خلیفه مسلمین و امام شیعیان که با سخت ترین فتنه ها مواجه بوده است، به شرح و تبیین فتنه، ویژگی های فتنه، عوامل بروز فتنه، صفات فتنه گران و راهکارهای مقابله با آن در بیانات خود پرداخته اند.

در مورد موضوع فتنه، کتاب ها و مقالاتی نوشته شده است. سید کاظم میرحسینی در کتاب "جریان شناسی فتنه در نهج البلاغه"، به بررسی مفهوم فتنه در قرآن و نهج البلاغه با تاکید بر مفهوم فتنه مثبت و فتنه منفی و تأثیر مذهب در ایجاد فتنه می پردازد. نشر موسسه فرهنگی هنری قدر ولایت کتابی با عنوان "فتنه و فتنه گران با نگاهی به نهج البلاغه" انتشار داده است که سیمای واقعی فتنه گران در قرآن و نهج البلاغه، عوامل و زمینه های پیدایش فتنه و رهبران فتنه را مورد بررسی قرار داده است. در مقاله «روش شناسی فتنه در نهج البلاغه»، اثر معصومه باقرپور به شناخت مدل ها و متدهای مواجهه با فتنه که می تواند آفت ها و آسیب های مختلف را نشان بدهد و به شناخت فتنه ها و کاربرست راهبردهای مهم در مواجهه با آن در جهت

تعمیق باورهای دینی و استحکام مبانی فکری و اعتقادی مخاطبان در جامعه دینی منجر گردد، پرداخته شده است. صدیقه نیک‌طبع در مقاله «خاستگاه فتنه و راه‌های مقابله با آن» به بررسی ماهیت فتنه، انواع فتنه‌ها و راه‌های مقابله به موقع با آن در پرتو پیروی از خط ولایت همت گمارده است.

از این‌رو که مسأله فتنه، همواره از مسائل مورد توجه و مورد ابتلاء در هر زمانی است، پژوهش درباره این موضوع ضرورت دارد و تمایز مقاله حاضر با پژوهش‌های ذکر شده، ارائه تقسیم‌بندی جدید و متفاوت از راهکارها مقابله با فتنه است. محقق سعی دارد، راهکارها و روش‌های مقابله با فتنه را که در نهج‌البلاغه مورد اشاره قرار گرفته است، جمع‌آوری کند و در دو بخش عمده اندیشه و عملکرد جای‌گذاری کرده و به تبیین آن‌ها بپردازد؛ درحالی که در پژوهش‌های ذکر شده به راه‌ها و روش‌های برون‌رفت و رفع و دفع فتنه به‌طور جزئی و خاص و بدون نظم مشخص و منسجمی پرداخته شده است.

۲- مفهوم‌شناسی

قبل از پرداختن به مسأله راهکارهای مقابله با فتنه، لازم است که اصل فتنه تعریف و تبیین گردد.

۱-۲- **فتنه:** "فتنه" مصدر ریشه سه حرفی "فتن" است. این واژه در کتب لغت و تفاسیر دارای معانی گوناگونی است که عبارت است از؛ گمراهی، کفر، رسوایی، ابتلاء، امتحان، عبرت، محنت و سختی، عذاب، بیماری و جنون.^۱ "فاتن" یعنی؛ گمراه کننده از حق و "فتان" یعنی؛ شیطان؛ چون انسان را از راه دین گمراه می‌سازد و مردم را فریب داده و گناهان را در نظر آنان زیبا جلوه می‌دهد.^۲

اصل واژه فتنه «الفتن» به معنای گداختن طلا در آتش است، به قصد این که خالصی‌های آن از ناخالصی‌ها جدا گردد.^۳ به عبارت دیگر، در معنای لغوی این واژه، نوعی جداسازی جنس اصیل از اجناس تقلبی و بدلی وجود دارد. راغب اصفهانی در مفردات می‌گوید: «اصل در معنای فتنه گداختن طلا و نقره برای جدا کردن سره از ناسره آن است».^۴

اهل لغت به اعتبار موارد استعمال آن، معانی متعددی چون سوختن در آتش، به غلط انداختن، گمراه کردن، آزمایش کردن و... را برای آن ذکر کرده‌اند.^۵ قرآن کریم نیز، این واژه در معانی

۱. ابن منظور، لسان العرب، ج ۱۳، ص ۳۱۷.

۲. جوهری، الصحاح، ج ۶، ص ۲۱۷۶.

۳. راغب، مفردات الفاظ القرآن، ص ۵۷۳.

۴. همان، ص ۶۲۳.

۵. انیس، المعجم الوسیط، ج ۲: ۶۷۳.

۱. فرهنگ استقامت و پایبندی به عقاید:

اگر فتنه‌گران از راه ایجاد بدعت در دین، کار خود را پیش می‌برند؛ پس راه مبارزه با آن و خشک کردن ریشه‌های وقوع فتنه، تقویت بنیه‌های اعتقادی و دینی مردم است تا در هنگام فتنه، بر مبانی اعتقادی خود پایبند باشند. اگر در خداشناسی مردم ضعف وجود داشته باشد، به تبع آن، این ضعف در سطحی شدیدتر در دین‌شناسی و پیامبرشناسی افراد نمایان خواهد شد، به تبع به صورتی قوی‌تر و مخرب‌تر در امام‌شناسی نیز نمود پیدا می‌کند. پس زمانی که گردوغبار تبلیغات سرسام‌آور فتنه‌گران بر می‌خیزد؛ امر مشتبّه می‌شود و تاریکی مسلط می‌شود تا حق معلوم نشود، در نتیجه همچون شب‌کور از دیدن می‌مانیم. در چنین وضعی، عقیده به خدا و حرکت به سوی او استقامت می‌خواهد. حضرت می‌فرمایند: «وَتَبَتُّوا فِي قَتَامِ الْعِشْوَةِ وَاعْوَجَّاجِ الْفِتْنَةِ عِنْدَ طُلُوعِ جَنِينِهَا وَظُهُورِ كَمِينِهَا؛ در فتنه‌های در هم پیچیده، به هنگام پیدایش نوزاد فتنه‌ها و آشکارشدن باطن آن‌ها و برقرارشدن قطب و مدار آسیاب آن‌ها، با آگاهی قدم بردارید».

۲. دوری از صف فتنه‌گران:

فتنه برای رشد و توانایی خود نیاز به انسان‌هایی دارد که وسیله رشد بشوند؛ در واقع برای فتنه، بازو و برای بدعت، پذیرنده و اشاعه‌دهنده باشند. امام علیه‌السلام این خطر را هشدار می‌دهند و می‌فرمایند: «فَلَا تَكُونُوا أَنْصَابَ الْفِتْنِ وَاعْلَامَ الْبِدْعِ؛ نشانه‌ها و پرچم فتنه نباشید و درفش بدعت نگردید».

از تعبیر «پرچم فتنه نباشید» متوجه می‌شویم که منظور از پرچم همان افراد به‌عنوان عوامل برپایی و استقامت هستند؛ چراکه همیشه در جنگ‌ها برپایی پرچم، نشانه مقاومت و درفش نشانه، شکست است. پس اگر مردم تن به فتنه ندهند و دین خود را به بدعت‌گذاران نفروشند، فتنه‌گر و بدعت‌گذار سقوط خواهد کرد و توانمند نخواهد شد.^۳

^۱. نهج‌البلاغه: خطبه ۱۵۱.

^۲ همان.

^۳. دهقانی، «راهکارهای گریز از گرداب فتنه»، ص ۶۲.

۳. پیروی نکردن از خطوات شیطان:

شیطان نخستین منشأ و عامل ارتداد و انحراف مؤمنان به شمار می‌رود. از آغاز آفرینش انسان، شیطان همواره کوشیده است تا انسان را از مسیر توحید و دین الهی منحرف کند، چنانکه قرآن در آیاتی بی‌شمار این هدف را از زبان خود او بیان کرده است. حضرت علی علیه‌السلام در بیان ویژگی‌های شیطان چنین بیان می‌کند: «اعترته الحمیة و غلبت علیه الشقوة و تعزز بخلق النار واستوهن خلق التلصال فأعطاه الله النظرة استخفافاً للشخطة واستلهما البلیة و إنجازاً للعدة، فقال فإنک من المنظرین إلى يوم الوقت المعلوم؛ غرور و خودبزرگ بینی او را گرفت و شقاوت و بدی بر او غلبه کرد و به آفرینش خود از آتش افتخار نمود و آفرینش انسان از خاک را پست شمرد. خداوند برای سزاوار بودن شیطان به خشم الهی و برای کامل شدن آزمایش و تحقق وعده‌ها، به او مهلت داد و فرمود: تا روز رستخیز مهلت داده شده‌ای». حضرت ما را از گام‌های شیطان که تفرقه را القا می‌کند، برحذر می‌دارد و می‌فرماید: «و القوا مدارج الشیطان و مهابط العدوان؛ بپرهیزید از راه‌های شیطان و از مکان‌های ظلم دوری کنید». مراد از "مدارج الشیطان" راه‌های شیطان است و این راه‌ها همان صفات زشت و خوی‌های ناپسندی است که شیطان آن‌ها را خوب و پسندیده جلوه داده است و مردم را به سوی خود می‌کشاند. مراد از "مهابط العدوات" محل‌هایی است که شیطان در آن فرود می‌آید و انسان‌ها را به تعدی و ستمکاری وادار می‌دارد که این‌ها نیز از جمله راه‌های شیطان است. این تعبیر به این معنا هستند که شیطان انسان را از پله‌های طغیان بالا می‌برد و هنگامی که به اوج رسید، او را به پایین برتاب می‌کند و گاه به کنار دره‌های گناه می‌کشاند تا پایش بلغزد و در اعماق کبائر سقوط کند.^۳

^۱. نهج‌البلاغه: خطبه ۱.

^۲. نهج‌البلاغه: خ ۱۵۱.

^۳. مکارم شیرازی، پیام امام امیرالمومنین علیه‌السلام، ج ۶، ص ۳۷.

۷- نتیجه گیری

راهکارهای مقابله با فتنه از منظر نهج البلاغه به عنوان یک بحث نظری قابل تحلیل و به عنوان بستر مهم عملی برای رفع بحران‌های رایج در جامعه؛ اعم از بحران‌های اقتصادی، سیاسی، فرهنگی و به منظور پرورش رفتار انسان‌ها و ایجاد یک فضای متعادل و با صرف بهره‌گیری صحیح از نیروهای انسانی همواره مورد توجه اندیشمندان به‌ویژه اندیشمندان مسلمان بوده است و امیرالمومنین علیه السلام به عنوان خلیفه مسلمین و امام شیعیان که با سخت‌ترین فتنه‌ها مواجه بوده است، به شرح و تبیین فتنه و روش‌ها و راهکارهای مقابله با آن در بیانات خود پرداخته‌اند.

راهکارهای برون‌رفت از شرایط فتنه، با توجه به رهنمودهای امیرمؤمنان علیه السلام عبارت‌اند از: پایبندی به اصول و مبانی دین اسلام که از کتاب و سنت الهی به دست می‌آیند، اهتمام ورزیدن به گسترش فرهنگ علم‌آموزی و رفع شبهات و بدعت‌ها و تلاش برای افزایش بصیرت در میان آحاد جامعه، مدیریت صحیح و هنرمندانه آشوب‌ها، ایجاد وحدت در جامعه، صبر و خویشتن‌داری حاکمیت جامعه، شفاف‌سازی فضای آشوب‌زده از راه افشاگری، اتمام حجت با فتنه‌گران، یادآوری خاستگاه جامعه اسلامی و یادآوری آرمان جامعه اسلامی به آحاد مردم و اشاعه فرهنگ استقامت و پایداری در برابر فتنه‌های سیاسی در میان مردم، اشاعه فرهنگ پایبندی به عقاید در میان افراد جامعه، دوری از صف و جبهه فتنه‌گران و پیروی نکردن از خطوات شیطان.

منابع و مأخذ

- قرآن کریم، ترجمه بهرام پور.
- نهج البلاغه: ترجمه دشتی.

کتاب فارسی

۱. سروش، عبدالکریم، *قبض و بسط شریعت*، تهران: موسسه فرهنگی صراط، ۱۳۷۰.
۲. طباطبائی، سید محمد حسین، *تفسیر المیزان*، تهران: بنیاد علمی فرهنگی علامه طباطبائی، ۱۳۶۳.
۳. مطهری، مرتضی، *سیری در نهج البلاغه*، تهران: صدرا: چاپ سوم، بی تا.
۴. معین، محمد، *فرهنگ فارسی معین*، تهران: زرین، چاپ سوم، ۱۳۸۶.
۵. مکارم شیرازی، ناصر و همکاران، *پیام امام امیرالمومنین علیه السلام*، تهران، ۱۳۸۱.
۶. میر شکاری، جواد، *گزیده‌ای از واژه‌های عمومی مصوب فرهنگستان*، تهران: روش روشن، ۱۳۹۲.
۷. موسسه فرهنگی قدر ولایت، *فتنه و فتنه‌گران با نگاهی به نهج البلاغه امام علی علیه السلام*، تهران، ۱۳۸۸.

کتاب عربی

۸. ابن منظور، محمد، *لسان العرب*، بیروت: دار التراث العربی، ۱۴۱۶ ق.
۹. انیس، ابراهیم، *المعجم الوسیط*، تهران: انتشارات ناصر خسرو، ۱۳۹۲ ق.
۱۰. جعفری، محمد تقی، *ترجمه و تفسیر نهج البلاغه*، تهران، ۱۳۷۲.
۱۱. جوهری، اسماعیل بن حماد، *الصحاح* (تاج اللغة و صحاح العربیه)، بیروت: دار العلم للملایین، ۱۴۰۴ ق.
۱۲. راغب اصفهانی، حسین به محمد، *مفردات الفاظ القرآن*، قم: منشورات طلّیعه النور، ۱۴۲۹ ق.
۱۳. مصطفوی، سید حسن، *التحقیق فی کلمات القرآن الکریم*، تهران: وزارت فرهنگ و ارشاد اسلامی، ۱۳۶۸.

مقالات

۱۴. دهقانی، فرزاد، «راهکارهای گریز از گرداب فتنه»، نشریه مطالعات اخلاق کاربردی، سال پنجم، شماره ۱۸، ۱۳۹۴.
۱۵. شریفانی، محمد، «فتنه‌شناسی و راهکارهای مقابله با آن در کلام امام علی علیه‌السلام»، پژوهشنامه نهج‌البلاغه، شماره ۱۹، ۱۳۹۶.
۱۶. نیک‌طبع، صدیقه، «خاستگاه فتنه و راههای مقابله با آن»، نشریه پژوهش‌های تعلیم و تربیت اسلامی، شماره ۸، ۱۳۹۱.